

פתח דבר

בשבח והודיה לה' הננו מוציאים לאור ארבעה מאמרים של כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע, עם ביאור נרחב מאת ה'חוזר' הראשי הגה"ח הרב יואל כהן שליט"א.

ארבעה מאמרים אלה נבחרו מתוך "ספר המאמרים מלוקט" לכ"ק אדמו"ר זי"ע, סדרה הכוללת ארבעה כרכים שבהם רוכזו מאמרי הרבי שהוגהו עליידו, מסודרים לפי סדר חודשי השנה.

על מאמרי הרבי ניתן לומר שהם מצטיינים בעומק, רוחב ואורך. מאמרים אלו ידועים כמאמרים עמוקים מאוד העוסקים במגוון רחב של סוגיות, ובהן הסוגיות העמוקות ביותר שבתורת החסידות; אך אולי ניתן לומר שעיקר ייחודם הוא ב"אורך": משמעות עניין ה"אורך" היא המשכה והורדה מלמעלה למטה, ובמאמרים אלו עניין זה בולט באופן מיוחד.

כאשר מדובר על מעיינות החסידות שייעודם הוא להיות מופצים "חוצה", עניין ה"אורך" הוא בעל משמעות מיוחדת. המשמעות הבסיסית והראשונית של "יפוצו מעיינותיך חוצה" בתורת חב"ד, היא הורדת ענייני האלוקות שמצד עצמם נעלים ומופשטים מהשגת השכל האנושי, והסברתם בחכמה, בינה ודעת באופן שכל אדם בר-שכל יוכל להשיגם. בעניין זה עצמו יש שלבים רבים, וניתן להבחין שככל שעברו הדורות, הסברת החסידות בחכמה, בינה ודעת על-ידי מאורי חסידות חב"ד הלכה והתרחבה.

במאמרי הרבי, הנשיא השביעי של חסידות חב"ד, ישנה הוספה מהותית בעניין זה: מאמרי הרבי מבארים את מעיינות החסידות בהיגיון רב ובהסברה בהירה. במאמרים אלו מתבארים הנושאים העמוקים והמופשטים ביותר, אך הדברים מוגשים כמהלך שכלי בנוי, שלב אחרי שלב, קומה אחרי קומה, עם ניתוח לפרטים ולפרטי פרטים, כך שכל אדם שרק ילמד את הדברים יוכל להבינם, ועל-ידי כך האור האלוקי שבתורת החסידות יחדור אל פנימיותו (ראה בעניין זה באריכות יותר, לקמן בהקדמה לספר).

■

מאמרי הרבי בדרך כלל מיוסדים על מאמרי החסידות של ששת אדמו"רי חב"ד שלפניו, אך מתוך השאלות והדיוקים, הביאורים המקוריים, ההדגשים, הניסוחים התמציתיים

והיבורי הנושאים השונים יחד, סוגיות מהותיות ועמוקות בתורת החסידות מקבלות אור חדש ובהיר. מתוך הדיון והשקלא־וטריא במאמרים הקודמים, נושאים שלא נתבארו עד תומם מקבלים הסברה ברורה ובהירה.

סגנונם התמציתי במיוחד של המאמרים מחד גיסא, והיותם מיוסדים על כתבי החסידות של רבותינו נשיאינו הקודמים מאידך גיסא, עלול לגרום ללומד שאינו מצוי בתוך הסוגיא ואינו רגיל לסגנון התמציתי בסוגיות החסידות המופשטות, שלא להבחין בעומקם של דברים. לעיתים, סוגיא שלמה המתפרסת על כמה־זכמה דפים או מאמרים שלמים ב'המשכים' של אדמו"ר מוהרש"ב או אדמו"ר מוהרי"צ, מוזכרת בתמציתיות גדולה במאמרי הרבי, כאשר תוך כדי אזכור של מילים בודדות המתמצות את העניין, מתחדשת בו משמעות עמוקה חדשה.

אשר על כן ראינו לנכון להוציא לאור ארבעה מאמרים נבחרים ויסודיים ממאמרי הרבי המוגהים, ערוכים ומבוארים על־פי שיעורי הרב יואל שי' כהן, ה'חזור' וה'כותב' הראשי של מאמרי הרבי, העוסק עשרות שנים בלימוד והסברת מאמרי הרבי בקרב תלמידי ישיבת תומכי־תמימים המרכזית ב־770 ובציבור הרחב. בביאור שבספר זה מוסברים היטב המושגים המוזכרים במאמרים, ניתן הרקע לכללות הסוגיא בה הם עוסקים, מודגשת הנקודה העיקרית העולה מתוך כלל הדברים, ומתוך כל זאת מתגלה העמקות המיוחדת שישנה במאמרים והחדשנות העולה מתוכם.

עריכת הספר נעשתה על־ידי הרב אליהו אברהם שי' קירשנבאום. השתתפו בעריכה: הרב מנחם מענדל שי' פלדמן, הרב משה שי' לינק והרב ישראל אריה ליב שי' רבינוביץ. כאמור, עיקרי הדברים נכתבו על־פי שיעוריו של הרב יואל שי' כהן, שאף השתתף בעריכה ופיקח עליה, תוך כדי שהדברים מתבררים ומתלבנים מחדש.

הביאור נחלק לשני חלקים:

א) גוף המאמרים ומתחתם פירוש המבאר את עיקרי הדברים בהרחבה ובשפה בהירה. בנוסף לפירוש הצמוד באו הערות בשולי הגיליון הכוללות מראי מקומות, תוספת הסבר במקום הצורך ומובאות קצרות המוסיפות הסבר ורקע לסוגיא.

בסוף כל מאמר בא סיכום כללי המסכם בתמציתיות את תוכנו הכללי של המאמר לפי סדר הפרקים.

ב) לאחר ביאור גוף המאמר בא מדור "עיונים". עיונים אלה, המחולקים לסעיפים, באים לתוספת ביאור כללי בנושא הנידון, הרחבה והעמקה בו, יישוב קושיות המתעוררות ועוד.

יש לציין, שההערות המופיעות בצידי הגיליון, הן חלק מגוף המאמר המקורי כפי שהוגה על־ידי הרבי. במאמר "כי ישאלך", בו ישנן כמה הערות המצריכות תוספת ביאור, ישנו מדור מיוחד לאחר המאמר לשם ביאור הערות אלה.

בתחילת כל מאמר, קודם עמודי הביאור, בא תחילה המאמר המקורי במלואו כפי שנדפס ב"ספר המאמרים מלוקט". תודתנו נתונה להוצאת קה"ת על הרשות להדפסתם.

ספר זה יוצא לאור על-ידי ספריית "מעיינותיך" ביוזמתם ובסיועם של הרה"ח ר' שמואל ורעייתו אילה שי' לוינ. ימלא ה' משאלות לבם לטובה ולברכה.

ויהי רצון שיאיר ה' עינינו בפנימיות התורה, ונזכה "להבין ולהשכיל" את דברי החסידות העמוקים, ועל-ידי כך "לשמוע" – לקלוט פנימה את האור האלוקי הטמון בה, ואזי יתקיים בנו המשך התפילה – "לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה", ובקרוב ממש יקום הייעוד "לא יהיה עסק כל העולם אלא לדעת את ה' בלבד" בביאת משיח צדקנו.

תורת חב"ד לבני הישיבות

תוכן קצר

מאמר "כי ישאלך בנך":

במאמר מתבארים ארבעה אופנים בהבנת שאלת הבן־חכם "מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה הוי' אלוקינו אתכם", ומענה התורה לשאלה זו. ארבעה אופנים אלו מבטאים את ייחודן וייעודן של המצוות שניתנו לישראל במתן־תורה. מתוך הדברים מתקבלת הבנה מעמיקה בטעם חלוקת המצוות לשלושה סוגים כלליים: עדות, חוקים ומשפטים, עניינם וייחודיותו של כל אחד מהסוגים, וסוג ההמשכה האלוקית הנמשכת על־ידו.

מאמר "פדה בשלום":

ישנם שלושה אופנים כלליים בפעולת האלוקות בבריאה: פעולת האור האלוקי שהאיר במשכן; פעולת האור האלוקי שהאיר בבית־המקדש בימי שלמה המלך; ופעולת האור האלוקי שיתגלה לעתיד־לבוא. שלושה אופנים אלו מבטאים שלוש דרגות שונות באלוקות, ומתוכם מתקבלת הבנה מעמיקה ומחודשת בגילוי הגדול שיתרחש בגאולה העתידה. הדברים מתקשרים לפסוק "פדה בשלום" השייך ליום גאולתו של אדמו"ר הזקן והחסידות, שהיא בבחינת 'טעימה' מגילוי זה.

מאמר "מרגלא בפומיה דרבא":

במאמר מתבארת מעלת העבודה מתוך "רעותא דלבא", מעלת העבודה מתוך קבלת־עול, יחסן של שתי העבודות זו לזו, וכיצד שתיהן מהוות הקדמה לעיקר – "מעשים טובים". בהמשך מתבארת מעלת לימוד התורה בעומק ובעיון המגלה את בחינת ה"בן" שביהודי; ואשר תכלית העבודה היא – התכללות בחינת ה"בן" יחד עם בחינת ה"עבד", שעל־ידי זה מגיעים ל"עיקרה של תורה". בכך מתבארים דברי רבא "תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים".

מאמר "פתח אליהו":

תוכן המאמר עוסק בהבדל בין נס לטבע בשורש הדברים בסדר ההשתלשלות, ובהגדרת והסברת ההבדלים בין הכוח האלוקי המהווה את העולם ובין החיות האלוקית המלוּבשת בו להחיותו. מתוך הדברים מתקבלת הסתכלות חדשה ועמוקה על הנהגת הטבע התמידית ותכונותיו, על היחס בין הנהגה ניסית להנהגה טבעית, ועל שורשן של שתי הנהגות אלה למעלה – "דעת עליון" ו"דעת תחתון". במאמר גם מובאים שני הפסוקים העוסקים בהתהוות: "כל אשר חפץ הוי' עשה" ו"בדבר ה' שמים נעשו", ומתבאר בו ההבדל בין שתי הבחינות "חפץ הוי'" ו"דבר הוי'", והצורך בשתייהן.

הקדמה

מפורסם מענה המשיח לשאלתו של הבעש"ט "אימתי קאתי מר? לכשיפוצו מעיינותיך חוצה". מענה זה הוא יסוד עיקרי במשנת חסידות חב"ד מיום ייסודה עד עצם היום הזה. על-ידי הפצת מעיינות החסידות שהחלו להתגלות על-ידי הבעש"ט, תלמידיו ותלמידי תלמידיו, מביאים ומגלים את האור האלוקי המיוחד שיתגלה בגאולה העתידה.

הפצת המעיינות כוללת כמה משמעויות: ישנה המשמעות הפשוטה של העניין – הפצת רעיונות החסידות לכל יהודי, בכל מקום ודרגה בה הוא נמצא, גם אם הוא מצוי ב"חוצה" כפשוטו ממש. אך על-פי שיטת רבנו הזקן מייסד חסידות חב"ד, ישנה משמעות בסיסית ומהותית יותר להפצת המעיינות חוצה: עצם הורדת וגילוי דברי החסידות, על-ידי מאורי חסידות חב"ד, בחכמה, בינה ודעת – היא היא הפצת המעיינות חוצה.

מעיינות החסידות ביסודם, הם עניינים אלוקיים שמצד עצמם נעלים לגמרי מהשגת השכל האנושי, עד שעל-פי תורה גדרם של עניינים אלו הוא "סוד", "רזין דרזין דאורייתא", העלם שלמעלה מגילוי בשכל האנושי. עניין זה בולט במיוחד בנושא המרכזי של חסידות חב"ד – עניין אחדות ה' המוחלטת. עניין זה בעצם מהותו הוא למעלה מגדרי השכל וההשגה. משמעות המושג "השגה" היא שיש אדם המשיג, אם-כן כיצד הוא יכול להשיג שהכול אין ואפס? שאין מציאות של אדם המשיג? זוהי סתירה מיניה וביה.

וזהו החידוש המיוחד שחולל רבנו הזקן בעל התניא: על-ידו ענייני החסידות, המעיינות, שלמעלה מגדרי הבריאה התגלו ב"חוצה" – בחכמה, בינה ודעת. כוח השכל הוא הכוח המובחר שבאדם, הוא מבטא את תוקף מציאותו, ובמובן מסוים הוא החלק בנברא המבטא יותר מכל דבר אחר את עניין ה"חוצה". אם-כן השלב הראשוני והעיקרי של הפצת המעיינות חוצה, הוא הבאת ענייני האלוקות בשכל האנושי. על-ידי הורדת ענייני האלוקות אל השגת השכל, נפתח הפתח לכך שכל אדם יוכל להביא אל תוכו את המעיינות, להחדירם בנפשו פנימה ולהפוך את כוחותיו לכוחות שכל מהותם היא ההתקשרות באלוקות.

■

בעניין זה עצמו של הורדת ענייני האלוקות לשכל האנושי יש שלבים רבים, וככל שעברו הדורות, הסברת החסידות בחכמה, בינה ודעת על-ידי מאורי חסידות חב"ד הלכה

והתרחבה. וכפי שהרבי הסביר בהזדמנויות רבות, שבמאמרי אדמו"ר האמצעי ישנה תוספת הרחבה וביאור ביחס למאמרי אביו, אדמו"ר הזקן; וכך גם במאמרי החסידות של אדמו"ר הצמח-צדק ביחס למאמריו של אדמו"ר האמצעי, וכך הלאה בנוגע להמשך הדורות.

ואכן ניתן להבחין על-ידי עיון ולימוד במאמרים, כיצד כל רבי בדורו התייחד בסגנונו המיוחד, ונעשית תוספת הסברה על-ידו בענייני החסידות. מפורסמים במיוחד מאמרי אדמו"ר מוהרש"ב, עליו אמרו גדולי החסידים שהוא בדוגמת "הרמב"ם של תורת החסידות" היות ובמאמריו מתבארות סוגיות החסידות בסדר מסודר, דבר דבור על אופניו. כמו-כן נודעו ה'המשכים' של אדמו"ר מוהרי"צ בעמקות שבהם ובגודל ההפשטה שלהם.

אך כמדומה ניתן לומר, שבמאמרי הרבי, הנשיא השביעי של חסידות חב"ד, ישנה הוספה מהותית חדשה בעניין זה של הלבשת ענייני האלוקות בשכל האנושי: במאמרי הרבי ענייני החסידות מתבארים בהיגיון רב ובהסברה בהירה, עד שניתן לחשוב שהעניין מלכתחילה שייך לתחום השכל.

אלוקות בחכמה, בינה ודעת

באחת ההתוועדויות של חג הפסח¹, הרבי הביא את דברי האבודרהם המבאר את דברי ההגדה "אילו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בחרבה דיינו", שהשבח הוא בכך שבים לא נשאר אפילו מעט רפש וטיט. הרבי שאל על כך: לכאורה, מהי המעלה החשובה בדבר זה? כיצד ניתן להשוות עניין זה למעלות האחרות הנמנות שם כמו יציאת מצרים, קריעת-ים-סוף, מתן-תורה, הכניסה לארץ-ישראל ובנין בית הבחירה?

נקודת הביאור היא, על-פי המבואר בחסידות שתוכן קריעת-ים-סוף הוא גילוי "עלמא דאתכסייא" ב"עלמא דאתגלייא" – "הפך ים ליבשה". הים מורה על ענייני האלוקות הנעלים והמכוסים; והפיכתו ליבשה, המורה על התגלות, רומזת לכך שהעניינים הנעלים והנעלמים ביותר באלוקות באו לידי גילוי.

בהתגלות הנעלם גופא ייתכנו שני אופנים: יש לפעמים שהמים, הסוד והנעלם, מתגלים והופכים ליבשה, אבל עדיין נשארת מציאות של טיט. נשארת לחלוחית של מים, דבר הרומז לכך שהסוד נשאר עדיין מרומם ומובדל מהגילוי. התחושה היא שהעניין במהותו למעלה מרובד המציאות הגלויה (ניתן להביא לכך דוגמה מעולם השכל עצמו: ישנן סברות עמוקות ומופשטות מאוד, שלמרות גודל כוחו של המסביר, השומע מרגיש שהן מופשטות ונעלות מגדרי השגתו, ולמרות שהוא תופס את העניין בכללותו, הוא חש שהבנתו אינה תופסת בו ממש כמו מושכל שבערכו).

על כך משבחים אנו את הבורא ומודים על חסדו ש"העבירנו בתוכו בחרבה": הסודות העמוקים ביותר התגלו באופן מוחלט. הגילוי היה מושלם. העניין שמצד עצמו נעלם

(1) ליל ב' של חג הפסח תשח"י. נדפס בהוספה ללקוטי שיחות חלק ג.

ומכוסה, בא לידי גילוי באופן כזה שהמקבל "תפס" בו לגמרי, ולמרות שמעלתו נשארה בכל תוקפה, הוא מרגיש שהעניין שייך אליו ממש (ובדוגמת אדם בעל כוח הסברה מיוחד, שביכולתו להוריד השכלות מופשטות למטה מטה, עד שיהיה ניתן להשיגן כמו השגת סברא פשוטה ומציאותית).

ודבר זה נוגע מאוד בעבודת האדם: דווקא כאשר הגילוי הוא מושלם, הוא מגיע לעולם הגלוי ונאחז בו ממש, הוא שולל לחלוטין את המציאות המתנגדת לגילוי זה?

אולי ניתן לומר על־דרך זה בנוגע לגילוי ענייני החסידות הנעלים בשכל האנושי: בכל המאמרים בתורת חב"ד ישנה הלבשה בגדרי השכל, וניתן להשיג את הרעיון, את התוכן האלוקי המלוכש בהגיון, את המסר וה"נשמה" של החסידות, באמצעות השכל האנושי. אבל לפעמים התחושה היא שלמרות כל הביאור, עצם העניין נשאר מופשט ומרומם מהשגת השכל האנושי. נרגשת עדיין "לחלוחית" של המים, של ה"עלמא דאתכסייא" מקור הרזין דאורייתא, והאדם מרגיש "מרוחק" במידת־מה מהנושא. הוא מרגיש שמדובר בעניינים רוחניים שלמעלה מערכו, והשגתו היא רק בחיצוניותו של העניין; אולם כאשר לומדים טוב את מאמרי הרבי, ההרגשה היא שהולכים "בחרבה". ענייני האלוקות מוגשים בצורה הגיונית מושלמת.

והייחודיות היא בכך, שלמרות הורדת הדברים וגילויים – העומק שבהם נשאר בשלמותו. למרות שהדברים נתפסים בשכל האנושי, העומק, האור והחיות האלוקית שבהם נשארים בכל תוקפם. אדרבה, הורדת הדברים למטה, עד לתפיסה מוחלטת של השכל האנושי, מאפשרת להרגיש ולהכיר טוב יותר באור הנעלה שבהם.

במאמרים אלו מתבארים הנושאים הנעלים, העמוקים, הדקים והמופשטים ביותר שבחסידות, אך הדברים מוגשים כמהלך שכלי בנוי, שלב אחרי שלב, קומה אחרי קומה, עם ניתוח לפרטים ולפרטי פרטים, כך שכל אדם שרק ילמד את הדברים יוכל להבינם היטב בשכלו האנושי. וכאשר העניין האלוקי המלוכש בדברי החסידות נתפס היטב בשכל האנושי, הוא "תופס" את כל מהותו של האדם וחודר עמוק אל תוכו.

כמדומה ניתן לומר בבידור, שזהו השלב האחרון והמשלים של הורדת ענייני האלוקות בתורת חסידות חב"ד, בשכל האנושי. שלב זה מביא שלימות מיוחדת בעבודה הכללית של "פוצו מעיינותיך חוצה". מה שנותר לנו לעשות הוא ללמוד עוד ועוד מדברי אלוקים חיים אלו, להכניסם אל תוך הראש והלב, ולחכות לביאת המשיח, שיבוא במהרה בימינו, ויראה גם לעינינו הגשמיות את הגילויים האלוקיים הנעלים של הגאולה העתידה.

■ ■ ■

ארבעת המאמרים שבספר זה מבטאים היטב את הנקודות האמורות. כל אחד מהם עוסק בנושא מרכזי בתורת החסידות, נושא שנידון בהרחבה במאמרי חסידות קודמים,

(2) בשיחה שם העניין נתבאר בסגנון אחר קצת, והבאנו כאן את נקודת העניין בהקשר לעניינינו.

מאמר כי ישאלך בנך

כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם? שאלה זו היא שאלת הבן-חכם, כמ"ש בהגדה⁶ חכם מה הוא אומר מה העדות גו'. וידוע הדיוק בדרושי רבותינו נשיאינו, דמאחר שנקרא בשם חכם [דאמיתית החכמה היא חכמת התורה]⁷ הרי הוא בודאי יודע את המצוות, ומהי שאלתו מה העדות והחוקים והמשפטים גו'.

ויש להוסיף, דמהמשך הכתוב⁸ "ואמרת לבנך גו' ויצונו הוי' לעשות את כל החוקים האלה גו' לטוב לנו גו'", שמבארים המעלה שבקיום המצוות (לטוב לנו גו'), מובן שפירוש מה העדות גו' הוא מהו ענין המצוות (איזו מעלה יש בהם). וצריך ביאור, איך שייך שבן חכם ישאל שאלה כזו? וביותר אינו מובן, דבהביאור בענין המצוות (בהתשובה דואמרת לבנך) אומר שני ענינים: "ויציאנו הוי' ממצרים גו' ויצונו גו' לעשות את כל החוקים", דכיון שהוציאנו ממצרים אנו משועבדים אליו

* המאמר נדפס בספר המאמרים מלוקט אדר"סיון עמוד קלח.

(1) ואתחנן ו, כ.

(2) מירושלמי פסחים פרק י הלכה ד. מכילתא (הובא בפרש"י) עה"פ בא יג, יד.

(3) ד"ה זה תרנ"ד (ספר המאמרים תרנ"ד עמ' רטז), עטר"ת (ספר המאמרים עטר"ת עמ' שנא), ה"ש"ת (ספר המאמרים ה"ש"ת סוף עמ' 43 ואילך).

(4) וכמ"ש (ואתחנן ד, ו) "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים".

(5) ואתחנן ו, כא ואילך.

(6) ולהעיר, שמהמשך הענין בהגדה "ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח כו" משמע שהשאלה מה העדות גו' היא (גם) מה הם דיני והלכות הפסח. ולהעיר, שגם כשנפרש שכוונת הכתוב ב"מה העדות גו'" היא להמצוות ודיניהם – חילוק בין הפסוק להגדה, כי "העדות והחוקים והמשפטים" שבכתוב קאי על כל המצוות, ובהגדה "כהלכות הפסח".

לקיים מצותיו⁷. ועוד ענין בקיום המצוות⁸ שהם "לטוב לנו כל הימים גו"⁹. ומזה שבהתשובה דואמרת לבנך מבאר שני הענינים, מובן, ששניהם הם חידוש אצל הבן. ואינו מובן, דמאחר שאינו יודע ענין המצוות (לא רק שאינו יודע שהמצוות הם לטוב לנו, אלא שאינו מבין אפילו החיוב דקיום המצוות בדרך קבלת עול¹⁰), איך קוראים אותו בתואר (בן) חכם?

גם צריך להבין (כמו שמדייק בהדרושים¹¹) מה שאומר "אשר צוה הוי' אלקינו אתכם", אתכם ולא אותנו. והגם דעל-ידי שאומר הוי' אלקינו אין מקום לטעות שמוציא ח"ו את עצמו מהכלל¹¹, מכל מקום צריך ביאור מה שאומר אתכם¹², דהוה ליה למימר אשר צוה הוי' אלקינו אותנו, או אשר צוה הוי' אלקינו ותו לא¹³.

ונקודת הביאור בזה בהדרושים¹⁴, על-פי הידוע¹⁵ דקיום המצוות של האבות היה (בעיקר) עבודה רוחנית, והפעולה שעשו בגשמיות היתה כעין כלי להעבודה הרוחנית. והמצוות שניתנו במתן-תורה, עיקרם הוא העשיה בפועל. דעשיית המצוה היא לא הכנה וכלי לכוונתה, אלא אדרבה, העשיה היא העיקר. וכמו בנדרון דידן מצות אכילת מצה, דכאשר יכוון בסוד מצות מצה וח"ו יחסר הפועל ממש, לא ימשיך מאומה; ולאידך, כשיקיים המצוה בפועל, גם בלי כוונה¹⁶, ימשיך האור. ושאלת הבן-חכם היא איך ממשיכים גילוי אור-אין-סוף על-ידי מעשה (המצוות). וזהו שאומר מה העדות גו' אשר צוה הוי' אלקינו אתכם, אתכם דוקא, דכיון שהעבודה שלכם (לאחרי מתן-תורה) היא עשיה (ולא עבודה רוחנית כעבודת האבות), איך נמשך גילוי אור-אין-סוף על-ידי עבודה זו.

7 ראה פרש"י עה"פ יתרו כ, ב "כדאי היא ההוצאה (ממצרים) שתהיו משועבדים ליי". ועד"ז ברמב"ן שם. וראה רמב"ן ואתחנן שם.

8 להעיר מרמב"ן שם "אנחנו חייבים לעשות רצון הבורא . . ועוד שתהי' לנו צדקה . . ויתן לנו שכר טוב".

9 ראה ספורנו עה"פ שם (ד"ה ליראה) "לטוב לנו כל הימים, כי חפץ חסד הוא לא לתועלתו".

10 ראה ראב"ע עה"פ שם (ו, כ) "למה זה העול עלינו".

11 ראה גם דעת זקנים מבעלי התוספות עה"פ ואתחנן שם. מחזור ויטרי הגדה של פסח.

12 בדעת זקנים שם "והא דקאמר אתכם, לפי שעדיין לא נולד באותה שעה". ועד"ז במחזור ויטרי שם "אתכם . . אתם שיצאתם ממצרים". ויש לומר, שהדיוק בהדרושים הוא ד"כי ישאלך בנך" קאי גם על בנך שבכל הדורות (שגם אביו לא היה ביציאת מצרים).

13 ד"ה זה תרנ"ד שם.

14 ראה בכל זה ד"ה כי ישאלך במאמרי אדמו"ר האמצעי (ויקרא חלק א עמ' נו ואילך). אור התורה דרושים לפסח (כרך ג עמ' תשסא. שם סוף עמ' תשסו ואילך). עטר"ת (סוף עמ' שנו ואילך). ד"ה ויקם עדות ה'ש"ת (המשך להמאמר ד"ה כי ישאלך) עמ' 53 ואילך.

15 סה"מ תרס"ה עמ' רכ ואילך. ובכ"מ.

16 להעיר שבמצות אכילת מצה, גם הכוונה דלצאת ידי חובתו אינה מעכבת - שו"ע אדמו"ר הזקן או"ח הלכות פסח סי' תע"ה סעיף כח. וש"נ.

והתשובה "(ואמרת לבנך) עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו הוי' ממצרים גו' ויצונו הוי' לעשות את כל החוקים האלה גו'" היא, דגלות מצרים ויציאת מצרים היו הכנה למתן-תורה, ובמתן-תורה ניתן הכח שעל-ידי מצוות מעשיות (לעשות את כל החוקים גו', לעשות דייקא¹⁷) ימשיכו המשכות למעלה יותר מהמשכות שהמשיכו האבות על-ידי עבודה רוחנית שלהם, ועד להמשכת העצמות.

ב

וצריך להבין, דלכאורה, ביאור הנ"ל ששאלת הבן-חכם היא על המצוות שלאחרי מתן-תורה דוקא, הוא ביאור רק על זה שלאחרי שאומר אשר צוה הוי' אלקינו הוא מוסיף אתכם, בכדי להדגיש ששאלתו היא לא על המצוות דהאבות, כי אם על המצוות אשר צוה הוי' אלקינו אתכם לאחרי מתן-תורה. אבל זה היה מובן לכאורה גם כשהיה אומר בלשון כולל יותר, "אשר צוה הוי' אלקינו אותנו". גם צריך להבין אומרו "מה העדות והחוקים והמשפטים", דמאחר ששאלתו היא על כללות המצוות הוה ליה למימר מה המצוות (וכיו"ב), ולמה מפרט עדות חוקים ומשפטים. ובפרט שהחילוק דהסוגים עדות חוקים ומשפטים הוא בכוונת המצוות [שהמצוות דחוקים צריך לקיימם מפני שהם ציווי הקב"ה (גזירה גזרתי), והמצוות דעדות ומשפטים צריך לקיימם גם מצד הטעם¹⁸], והשאלה מה העדות גו' היא על המשכה שעל-ידי מעשה המצוות. גם צריך להבין, ששאלת הבן היא על כל ג' הסוגים דמצוות (עדות חוקים ומשפטים), ובהתשובה "ויצונו גו' לעשות את כל החוקים גו'" מזכיר רק חוקים.

גם צריך להבין, דהחילוק בג' הסוגים עדות חוקים ומשפטים הוא¹⁹: שמשפטים הם המצוות שמחוייבים מצד השכל (כמו גזל גניבה כיבוד אב ואם); ועדות הם המצוות שהם אות וזכרון (כמו שבת פסח סוכה ותפילין). דמצוות אלו, הגם שהשכל מצד עצמו (לולי ציווי התורה) לא היה מחייבם [ודלא כהמצוות דמשפטים שגם אלמלא ניתנה תורה היינו למדין צניעות מחתול וגזל מנמלה²⁰], מכל מקום, לאחרי שהתורה ציוותה עליהם השכל מסכים לזה; וחוקים הם המצוות שגם לאחרי שהתורה ציוותה עליהם אין להם מקום בשכל, והם רק בדרך חוקה חקתי גזירה גזרתי²¹. ועל-פי זה היה צריך לומר לכאורה משפטים עדות וחוקים (בסדר דמלמטה למעלה) או חוקים עדות ומשפטים (בסדר דמלמעלה למטה), והסדר בכתוב הוא עדות חוקים ומשפטים.

17) מאמרי אדמו"ר האמצעי שם (עמ' סז).

18) שלכן נקראים בתורה בשם עדות ומשפטים.

19) ראה רמב"ן עה"פ ואתחנן שם (ו, כ). הנסמן בספר המאמרים מלוקט תמוז-אלול עמ' יג הערה 11.

20) עירובין ק, ב.

21) ראה תנחומא חוקת ג. שם ח. במדבר רבה ר"פ חוקת. ועוד.

מאמר כי ישאלך בנך* מפורש ומבואר

פרק א

כי ישאלך בנך מחר לאמר מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם. שאלה זו היא שאלת הבני-חכם, כמ"ש בהגדה: חכם מה הוא אומר מה העדות גו'.

בהגדה נאמר, שכנגד ארבעה בנים דיברה תורה: חכם, רשע, תם ושאינו יודע לשאול. והיינו שהתורה מצווה לספר ביציאת-מצרים בליל הפסח בהתאם לדרגתו של כל אחד מארבעת סוגי הבנים. הפתיחה היא בשאלת הבני-חכם המבוארת בפסוק דידן: "מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם".

יודוע הדיוק בדרושי רבותינו נשיאינו, דמאחר שנקרא בשם חכם [דאמיתית החכמה היא חכמת התורה:] הרי הוא בודאי יודע את המצוות, ומהי שאלתו מה העדות והחוקים והמשפטים גו'.

החכמה האמיתית היא חכמת התורה, כמ"ש "כי היא חכמתכם ובינתכם". לכן,

(* מאמר זה נאמר עליידי הרבי ב"א ניסן תשל"ח.

(1) כמצוין בהערת הרבי אות ד.

כאשר התורה משתמשת בתואר "בני-חכם", זאת אומרת שמדובר בן החכם בחכמת התורה, והוא בוודאי יודע ומכיר את מצוותיה. אם-כן מהו תוכן שאלתו "מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם?"

ויש להוסיף, דמהמשך הכתוב: "ואמרת לבנך גו' ויצונו הוי' לעשות את כל החוקים האלה גו' לטוב לנו גו'", שמבארים המעלה שבקיום המצוות (לטוב לנו גו'), מובין שפירוש מה העדות גו' הוא מהו ענין המצוות (איזו מעלה יש בהם). וצריך ביאור, איך שייך שכן חכם ישאל שאלה כזו?

הרבי זי"ע מוסיף ומחדד שאלה זו שנשאלה עליידי אדמו"רי חב"ד הקודמים. הפסוק "ואמרת לבנך וגו'" מבאר את תוכן המענה שיש לענות על שאלת הבני-חכם. נקודת הדברים היא, שבמצוות שציווה הקב"ה ישנה מעלה מיוחדת עבורנו – המצוות הן "לטוב לנו". ממענה זה ניתן ללמוד, ששאלת הבני-חכם הייתה – מהי המעלה שיש במצוות.

(א) ואתנן ו, כ.
(ב) מירושלמי פסחים פרק י הלכה ד. מבילתא (הובא בפרש"י) עה"פ בא יג, יד.
(ג) ד"ה זה תרנ"ד (ספר המאמרים תרנ"ד עמ' רטז), עטר"ת (ספר המאמרים עטר"ת עמ' שנא), ה"ש"ת (ספר המאמרים ה"ש"ת סוף עמ' 43 ואילך).
(ד) וכמ"ש (ואתנן ד, ו) "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים".
(ה) ואתנן ו, כא ואילך.
(ו) ולהעיר, שמהמשך הענין בהגדה "ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח כו" משמע שהשאלה מה העדות גו' היא (גם) מה הם דיני והלכות הפסח. ולהעיר, שגם כשנפרש שכוונת הכתוב ב"מה העדות גו'" היא להמצוות ודיניהם – חילוק בין הפסוק להגדה, כי "העדות והחוקים והמשפטים" שבכתוב קאי על כל המצוות, ובהגדה "כהלכות הפסח". [ראה ביאור הדברים לקמן עמ' 123].

(ז) ראה פרש"י עה"פ יתרו כ, ב "כדאי היא ההוצאה (ממצרים) שתהיו משועבדים לי". ועד"ז ברמב"ן שם. וראה רמב"ן ואתחנן שם. (ח) להעיר מרמב"ן שם "אנחנו חייבים לעשות רצון הבורא... ועוד שתהי' לנו צדקה... ויתן לנו שכר טוב". (ט) ראה ספורנו עה"פ שם (ד"ה ליראה) "לטוב לנו כל הימים, כי חפץ חסד הוא לא לתועלתו". (י) ראה ראב"ע עה"פ שם (ו, כ) "למה זה העול עלינו".

[שהרי אם שאלתו "מה העדות" הייתה רק מה הן המצוות (כפי שניתן לפרש מנוסח השאלה כשלעצמה), המענה לשאלתו היה צריך להתמקד בנושא זה; ומכך שהמענה הוא שבמצוות יש טוב ומעלה, זאת אומרת שעל כך נסבה שאלתו].

על-פי זה, השאלה מתחזקת עוד יותר: כיצד ייתכן שבן-יחכם החכם בחכמת התורה, ישאל שאלה כזו? אילו שאלתו הייתה רק מה הן המצוות – גם אז קשה להבין כיצד בן-יחכם אינו יודע את המצוות; אולם סוף סוף שאלה זו נובעת מחוסר ידיעה והיא אינה מבטאת משמעות של היפך החכמה. מה-ישאין-כן השאלה מהי המעלה שבקיום המצוות, מבטאת חוסר הבנה וחכמה בכל עניינה של התורה. הוא לא מבין בשכלו וחכמתו שבקיום מצוות הבורא יש מעלה למקיים, ולכן הוא פונה אל אביו בשאלה איזו מעלה יש במצוות. וצריך ביאור: "איך שייך שבן-יחכם ישאל שאלה כזו?" זהו סוג שאלה שלכאורה אינו שייך כלל לבן המתואר בתורה כבן-יחכם!

וביותר אינו מובן, דבהביאור בענין המצוות (בהתשובה דואמרת לבנך) אומר שני ענינים: "ויציאנו הוי' ממצרים גו' ויצונו גו' לעשות את כל החוקים", דכיון שהוציאנו ממצרים אנו משועבדים אליו לקיים מצותיו. ועוד ענין בקיום המצוות שהם "לטוב לנו כל הימים גו'".

במענה שאומרת התורה להשיב לשאלת הבן-יחכם מוזכרים שני פרטים: (א) כיוון שהקב"ה הוציאנו ממצרים, אנו משועבדים אליו לקיים כל מצותיו. לפי זה אנו מחוייבים בקיום המצוות בלי קשר

לטוב והעילוי שבהן. (ב) מלבד זאת שאנו מחוייבים בכך, הרי שבקיום המצוות יש גם תועלת עבורנו – המצוות הן "לטוב לנו כל הימים".

ומזה שבהתשובה דואמרת לבנך מבאר שני הענינים, מובן, ששניהם הם חידוש אצל הבן. ואינו מובן, דמאחר שאינו יודע ענין המצוות (לא רק שאינו יודע שהמצוות הם לטוב לנו, אלא שאינו מבין אפילו החיוב דקיום המצוות בדרך קבלת עול), איך קוראים אותו בתואר (בן) חכם?

על-פי הנ"ל שבמענה לבן-יחכם אנו מזכירים גם את שעבודנו לקב"ה בגלל שהוציאנו ממצרים, הקושי המתעורר על הגדרת הבן השואל כבן-יחכם גדול עוד יותר:

מלבד זאת שהוא אינו מבין את מעלת המצוות עבור מקיימי המצוות, הוא גם אינו מבין ומכיר בעצם העובדה הבסיסית שיהודים משועבדים לקב"ה. לכן במענה על שאלתו יש צורך לחדש ולהסביר לו פרט זה, שכיוון שהקב"ה הוציאנו ממצרים אנו מחוייבים לקיים ככל אשר יגזור עלינו. אם-כן כיצד הוא מכונה בתורה בתואר בן-יחכם? כיצד ניתן לתאר אדם שאינו מכיר בהנחת-היסוד שבני-ישראל

(2) וכדברי רש"י (המובאים בהערת הרבי אות ז) על הפסוק "אנכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים": "כדאי היא ההוצאה שתהיו משועבדים לי". כיוון שהקב"ה הוציא אותנו ממצרים מבית עבדים, אנו משועבדים אליו ומחוייבים בקיום מצותיו.

(יא) ראה גם דעת זקנים מבעלי התוספות עה"פ ואתתנן שם. מחזור ויטרי הגדה של פסח. (יב) בדעת זקנים שם "והא דקאמר אתכם, לפי שעדיין לא נולד באותה שעה". ועד"ז במחזור ויטרי שם "אתכם ממצרים". ויש לומר, שהרייק בהדרושים הוא ד"כ ישאלך בנך קאי גם על בנך שבכל הדורות (שגם בני לא היה ביציאת מצרים). [ראה ביאור הדברים לקמן עמ' 124]. (יג) ד"ה זה תרנד"ש שם. (יד) ראה בכל זה ד"ה כי ישאלך במאמרי אדמו"ר האמצעי (ויקרא חלק א עמ' נו ואילך). אור התורה דרושים לפסח (כרך ג עמ' תשסא. שם סוף עמ' תשסו ואילך). עטר"ת (סוף עמ' שנו ואילך). ד"ה ויקם עדות הש"ת (המשך להמאמר עמ' 53 ואילך. טז) סה"מ תרס"ה עמ' רכ ואילך. ובכ"מ.

ונקודת הביאור בזה בהדרושים¹, עלי-פי הידועים² דקיום המצוות של האבות היה (בעיקר) עבודה רוחנית, והפעולה שעשו בגשמיות היתה כעין כלי להעבודה הרוחנית. והמצוות שניתנו במתן-תורה, עיקרם הוא העשייה בפועל. דעשיית המצוה היא לא הכנה וכלי לכוננתה, אלא אדרבה, העשייה היא העיקר.

מבואר במאמרי חסידות, שישנו הבדל מהותי מאוד בין קיום המצוות עליידי האבות לפני מתן-תורה, לקיום המצוות עליידינו לאחר מתן-תורה. עבודת האבות הייתה בעיקרה עבודה רוחנית, והפעולות שעשו בגשמיות היו כעין 'כלי' וביטוי לתוכן הרוחני של המצוות.

ליתר ביאור: מעשיו של האדם קשורים לרגש הרוחני-נפשי שלו, שהרי הגוף והנפש קשורים זה בזה. קשר זה בא לידי ביטוי בשני אופנים: א) 'מלמעלה למטה' - מהנפש אל הגוף. כהמשך וכביטוי לרגש הנפשי, מגיע המעשה הגשמי. וכמו אדם שמח, ששמחתו הנפשית ניכרת על ציור פניו הגשמיים; ואם הוא שמח עוד יותר - הוא אף מוחא כפיו; ואם הוא שמח עוד יותר - הוא גם רוקד ברגליו. אם-כך הרגש הרוחני המתעורר בנפשו ניכר ופועל בגשמיות גופו. ב) 'מלמטה למעלה' - מהגוף אל הנפש. לעיתים, עלי-ידי הפעולות המעשיות שהאדם עושה עם גופו, מתעורר בו רגש נפשי התואם לאותן הפעולות. אם אדם ימחא כפיים ויצא בריקוד - עלול מאוד להיות שיתעורר בו רגש רוחני של שמחה.

משועבדים אל הקב"ה, בתואר "חכם" עלי-פי אמות-המידה של חכמת התורה³?

גם צריך להבין (כמו שמדייק בהדרושים⁴) מה שאומר "אשר צוה הוי' אלקינו אתכם", אתכם ולא אותנו.

במאמרי חסידות שואלים גם על המשך דבריו של הבן-חכם. כאשר הוא מדבר על הציוויים שנתן הקב"ה הוא מייחס אותם לאחרים - "אשר צוה . . . אתכם". מדוע בן-חכם בוחר ניסוח כזה? וממשיך הרבי ומבהיר כוונת השאלה:

והגם דעליידי שאומר הוי' אלקינו אין מקום לטעות שמוציא ח"ו את עצמו מהכלל⁵, מכל מקום צריך ביאור מה שאומר אתכם⁶, דהוה ליה למימר אשר צוה הוי' אלקינו אותנו, או אשר צוה הוי' אלקינו ותו לא⁷.

אמנם בכך שמקדים ואומר "אשר צוה ה' אלקינו" מוכח, שאינו מוציא את עצמו מן הכלל ח"ו (בשונה מהבן-רשע השואל את אביו "מה העבודה הזאת לכם" - "לכם ולא לו . . . שהוציא את עצמו מן הכלל"⁸); אבל אף-על-פי-כן הבן-חכם יכול היה להתנסח בפשטות יותר ולומר "אותנו"; או לחילופין - לסיים את הדיבור בתיבת "אלקינו" מבלי להיכנס לניסוח המבטא תוכן תמוה.

(3) להעיר, שמסגנון השאלה ניתן לראות מה צריך להיות המושכל-ראשון של בן-חכם: לכל לראש צריכה להיות מונחת בראשו ההכרה בשעבוד המוחלט שלו לקב"ה שנעשה בעקבות יציאת-מצרים. ואם הנחת-יסוד זו חסרה אצלו, מתעוררת שאלה על חכמתו של הבן.

(4) כנאמר בהגדה.

על-פי מה שנדמה לו שהם אנשים, אבל אליבא דאמת, שלא הייתה זו מצווה, הוא עזב את השכינה לשווא! הייתכן לומר שמן השמים יכשילו את אברהם אבינו בדבר שכזה ח"ו?!

אבל על-פי הביאור הנ"ל בתוכן ההבדל בין המצוות שלפני מתן-תורה למצוות שלאחריו, הדבר מובן היטב. כיוון שדבר זה אירע לפני מתן-תורה, אין שום חיסרון בכך שהם רק נדמו כאנשים. לפני מתן-תורה עיקרן של המצוות הוא כוונת ורגש הלב, אם-כן כאשר באו אל אברהם מלאכים שנדמו כאנשים, ודבר זה עורר את מידת החסד שבו, עד שרץ לקראתם ושחט שלושה בני-בקר להאכילם שלוש לשונות בחרדל וכו' – הרי בכך מידת החסד של אברהם באה לידי ביטוי במעשה, והיא נתגלתה בתכלית השלמות. ומכיוון שלפני מתן-תורה זוהי מטרת המצוות – אם-כן גם בהכנסת אורחים זו קיים אברהם אבינו את מצוות הכנסת אורחים בשלמות על-ידי התעוררות הכוונה והרגש שבלב⁵].

כל זאת הוא בנוגע לקיום המצוות לפני מתן-תורה, אולם קיום המצוות לאחר מתן-תורה, עיקרו הוא המעשה בפועל. לכן, אם במצוות אלו חסרה העשייה בפועל – הרי למרות שהרגש התעורר ונתגלה במלוא השלמות, את המצווה האדם לא קיים.

זו הסיבה שלמרות שבספרים נתבאר עניינים עמוקים בכוונות המצוות (הן כוונות על-פי פשט והן כוונות על-פי הקבלה), בכל-זאת סוגיית כוונת המצוות מוזכרת בשולחן-ערוך בקיצור נמרץ,

(7) ראה לקוטי-שיחות חלק ה הוספות לפרשת וירא סעיף יח ואילך.

הצד השווה בשני אופנים אלו הוא, שהרגש הנפשי והרוחני הם העיקר, ואילו החלק הגופני הוא טפל בלבד. או שהוא ביטוי לעניין הנפשי, או שהוא מעורר ומחזק את העניין הנפשי; אך בשניהם ההדגשה אינה על הגשמיות אלא על התוכן הרוחני והנפשיות.

ועל-דרך זה בנוגע לקיום המצוות לפני מתן-תורה: עיקרן היה הרגש הנפשי של המקיים; הדביקות הרוחנית והנפשית שלו בקב"ה היא הייתה התכלית, ובמעשים כשלעצמם לא הייתה כל מטרה. המעשה היה כמבטא את הרגש או כדבר המחזק ומעורר אותו, אבל הוא לא היה העיקר המכוון⁶.

[נקודה זו בולטת מאוד בדברי הגמרא⁷ הלומדת מהסיפור של אברהם אבינו והמלאכים בתחילת פרשת וירא, את ההלכה "גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה". אף-על-פי שהיה אצלו גילוי שכינה ("וירא אליו ה'"), בכל-זאת, כאשר ראה שלושה אנשים ניצבים, רץ לקראתם, הכניסם לביתו, האכילם והשקם.

וצריך ביאור: אורחים אלה לא היו אלא מלאכים שנדמו כאנשים. אם-כן, לאמיתו של דבר לא קיים אברהם את מצוות הכנסת אורחים. המלאכים רק נראו כאוכלים ושותים, אבל האמת היא שהוא לא נתן להם מאומה והם לא קיבלו ממנו מאומה. ונמצא, שההיתר "לעזוב" את הקב"ה ולרוץ ולהכניס אורחים, היה רק

(5) לדוגמה: כתוב בזוהר (ח"א קסב, א), שיעקב אבינו פעל עם המקלות את ההמשכה הרוחנית של הנחת תפילין. זאת אומרת, שהמקלות היו ביטוי לעבודה הרוחנית שלו בכוונת מצוות תפילין.

(6) שבת כזו, א.

(טז) להעיר
שבמצות אכילת
מצה, גם הכוונה
דלצאת ידי
חובתו אינה
מעכבת – ש"ע
אדמו"ר הזקן
או"ח הלכות פסח
סי' תע"ה סעיף
כת. וש"ג, (ראה
ביאור הדברים
לקמן עמ' 124).

נתאר לעצמנו מצב שיהודי נמצא בבית הסוהר ואין לו מצות בליל הסדר. הרי גם אם יכוון במחשבתו את כל הכוונות של מצוות מצה, הן הכוונות שעליפי פשט, ואפילו הכוונות שעליפי הקבלה – את המצווה הוא לא קיים והאור האלוקי השייך למצווה זו לא נמשך. אמנם לא יענישוהו על כך כמובן, שהרי הוא אנוס, ו"אונס רחמנא פטריה"¹¹, אבל עם זה – "אונס כמאן דעבד, לא אמרינן"¹².

מאידך, אם יהודי יקיים את המצווה בפועל, ככל הפרטים שדורשת ההלכה, אבל את כוונת המצווה הוא לא יכוון משום-מה – הוא קיים את המצווה, ועליו לברך על כך "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו על אכילת מצה". ההמשכה האלוקית של מצוות מצה נמשכת במלואה עליידי עצם הפעולה הגשמית של אכילת המצה, כיוון שבמצוות שלאחר מתן-תורה המעשה הוא העיקר והוא תכלית המכוון¹³.

(11) בבא קמא כה, ב.

(12) ראה ירושלמי קידושין פרק ג הלכה ב.

(13) נקודה זו היא אחת ההדגשות העיקריות של תורת החסידות. בספר החינוך לדוגמה, בכמה מקומות, מבואר עניינן של המצוות המעשיות כדבר המעורר את הרגשות, כנ"ל הערה 8. כדי שאדם יוכל לחוות ולהרגיש את התוכן של המצווה כראוי, עליו לעשות פעולות שקשורות לתוכן זה.

לדוגמה: על מצוות מצה נאמר שהיא מעוררת את האוכל באמונה. ובפשטות יש לבאר זאת (על-פי הכלל שאחרי הפעולות נמשכים הלבבות), שעליידי שהאדם יאכל מצה יתעורר בעצמו להתבונן בכך שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגלה עליהם כו' וגאלם. והיינו שהמעשה מעורר את תשומת הלב והמחשבה לעניין, ועל-ידי כך מתחזקת האמונה. אם-כן העיקר הוא הרגש, והמעשה אינו אלא מעין הכנה וביטוי

ואילו בנוגע לאופן עשיית המצוות בפועל יש ריבוי עצום של הלכות. אם העשייה היא ביטוי או מעורר¹⁴ בלבד לתוכן הרוחני, מדוע מאריכים כליכך בפרטי העשייה; עיקר ההדגשה הייתה צריכה להיות על הכוונה והתוכן הרוחני שבמצווה, ולא על הביטוי המעשי שלה!?

למה הדבר דומה, לאדם שרוצה להתעורר בשמחה, וכל עיקר עיסוקו הוא בסידור תווי פניו כאדם שמח... מובן מאליו שאדם הרוצה להתעורר בשמחה, עיקר התעסקותו צריכה להיות בהתעוררות רגש הלב, ואילו תווי הפנים הם ביטוי בלבד לשמחת הלב.

מכך מוכח, שבמצוות שלאחר מתן-תורה המעשה אינו רק כבדי לעורר את הכוונה או כביטוי עבודה, אלא הוא הוא המטרה¹⁵. במצוות אלו המעשה הוא העיקר¹⁶ והוא התכלית.

וכמו בנדון דידן מצות אכילת מצה, דכאשר יכוון בסוד מצות מצה וח"ו יחסר הפועל ממש, לא ימשיך מאומה; ולאידך, כשיקיים המצוה בפועל, גם בלי כוונה¹⁷, ימשיך האור.

(8) עניין זה שבמצוות, שהן מעוררות את כוונת האדם, קיים אמנם גם במצוות שלאחר מתן-תורה, וכלשון החינוך בספרו בכמה וכמה מהמצוות (ראה לדוגמה מצווה טז) "האדם נפעל כפי פעולותיו", אבל אין זה עיקר עניינן של המצוות, וכמו שנתבאר בפנים. וראה לקמן הערה 13.

(9) ודאי שגם לאחר מתן-תורה יש צורך בכוונת המצוות, ו"מצווה בלא כוונה כגוף בלא נשמה" (ראה לקוטי-תורה לאריז"ל ר"פ עקב), אבל למרות זאת – המעשה הוא העיקר. וראה תניא פרק לה.

(10) ראה אבות פרק א משנה יז.

סיכום המאמר

פרק א

בהגדה נאמר, ששאלת הבן־חכם היא "מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם?". במאמרי חסידות שואלים על כך: כאשר התורה משתמשת בתואר "בן־חכם", זאת אומרת שהוא חכם בחכמת התורה, שהיא אמיתית החכמה, והוא בוודאי מכיר את מצוותיה. אם־כן מהי שאלתו "מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם"?

הרבי מחדד את השאלה מתוך התבוננות בתוכן התשובה "ואמרת לבנך גו' ויצונו הוי' לעשות את כל החוקים האלה גו' לטוב לנו". מענה זה כולל שני פרטים: א) שהקב"ה הוציאנו ממצרים ולכן אנו משועבדים אליו לקיים מצוותיו. ב) מלבד זאת שאנו מחוייבים בכך, הרי שבקיום המצוות יש גם תועלת עבורנו – המצוות הן "לטוב לנו".

מכך שאנו עונים לבן־חכם תשובה זו, מוכח ששני הפרטים הללו הם חידוש עבורו. ועל־פי זה השאלה מתחזקת: כיצד ייתכן שבן־חכם ישאל שאלה המבטאת חוסר הבנה בעניינין של המצוות? מלבד זאת שהוא אינו מבין את מעלת המצוות, הוא גם אינו מכיר בכך שיהודים משועבדים לקב"ה לקיים מצוותיו!

עוד צריך להבין, מדוע הבן־חכם אומר "אשר צוה . . . אתכם"? אמנם בכך שמקדים ואומר "אשר צוה ה' אלקינו" מוכח שאינו מוציא את עצמו מן הכלל ח"ו (בשונה מהבן־רשע השואל את אביו "מה העבודה הזאת לכם"), אבל מכל מקום היה יכול לומר "אותנו" או לסיים את הדיבור בתיבת "אלקינו" בלבד.

במאמרי חסידות מבארים את העניין, על־פי הבנת ההבדל המהותי בין המצוות שלפני מתן־תורה לאלה שלאחריו: קיום המצוות לפני מתן־תורה היה בעיקרו עבודה רוחנית, והפעולות שעשו בגשמיות היו כעין 'כלי' וביטוי לתוכנן הרוחני של המצוות. אולם קיום המצוות לאחר מתן־תורה, עיקרו הוא המעשה בפועל. לכן, במצוות אלו אם חסרה העשייה בפועל, גם אם הרגש התעורר בשלמות, את המצווה האדם לא קיים והאור האלוקי אינו נמשך.

וכמו במצוות אכילת מצה: כאשר יכוון בסוד מצוות מצה וח"ו תחסר האכילה בפועל ממש – לא ימשיך מאומה; ולאידך, אם יקיים את המצווה בפועל ויאכל מצה, גם בלי שום כוונה ורגש בלב – ימשיך האור.

ובחידוש זה של המצוות שניתנו בסיני ממוקדת שאלת הבן-חכם: כיצד ייתכן שעצם המעשה הגשמי ימשיך אור אלוקי? ועל-פי זה מובן מדוע הוא אומר "אתכם": בכך הוא מרמז שכוונת שאלתו היא על סוג המצוות שנתחדש במתן-תורה, כיצד נמשך על-ידן גילוי אור-אין-סוף.

ומבואר במאמרים, שהתירוץ לשאלה זו טמון במענה "ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויציאנו הוי' ממצרים גו' ויצונו הוי' לעשות את כל החוקים האלה": גלות מצרים ויציאת מצרים היו הכנה לגילוי האלוקי העליון בשעת מתן-תורה, שמצידו ניתן כוח מיוחד שגם פעולות גשמיות ימשיכו אלוקות בעולם התחתון. ואדרבה, על-ידי מצוות מעשיות אלו ימשיכו בני-ישראל המשכות עליונות עוד יותר מההמשכות שהמשיכו האבות, עד להמשכת העצמות.

פרק ב

הביאור הנ"ל מתרץ את השאלה המרכזית שנשאלה בתחילת המאמר: מהו תוכן שאלתו של הבן המכונה בתורה בן-חכם. אך עדיין נשארו כמה פרטים לא מובנים בנוסח שאלתו:

(א) כאמור, הקושי בניסוח "אתכם" הוא בשני פרטים: ראשית, מדוע עליו להוסיף תיבה נוספת לאחר אומרו "אשר צוה ה' אלקינו"? שנית, מדוע הוא אומר "אתכם" ולא "אותנו"? השאלה הראשונה אכן תורצה, כי בתיבה זו הוא מדגיש ששאלתו היא על המצוות שלאחר מתן-תורה, כנ"ל. אבל עדיין אינו מובן מדוע אומר "אתכם" ולא "אותנו"?

(ב) כיוון ששאלת הבן-חכם היא בנוגע לכללות עניין המצוות – כיצד ממשיכים על-ידי פעולה גשמית אור-אין-סוף, אינו מובן מדוע הוא מפרט בשאלתו את סוגי המצוות השונים – עדות, חוקים ומשפטים? ובפרט, שההבדל בין עדות, חוקים ומשפטים הוא בנוגע לכוונת המצוות: קיום החוקים צריך להיות באופן של קיום גזירה וציווי, ואילו קיום מצוות העדות והמשפטים צריך להיות גם מצד הטעם וההבנה; אולם בעצם מעשה הקיום, שבו מתמקדת שאלת הבן-חכם, כל המצוות שוות. אם-כן פירוט סוגי המצוות עדות, חוקים ומשפטים, המדגיש את עניין כוונת המצוות, לא רק שאינו מוסיף לתוכן השאלה, אלא לכאורה סותר אותה?

(ג) בשאלת הבן-חכם הוא מזכיר את שלושת סוגי המצוות – עדות, חוקים ומשפטים; אך במענה לשאלה מוזכר רק סוג החוקים. מדוע?

(ד) ההבדל בין שלושת סוגי המצוות הוא – עד כמה קיומן מחויב מצד השכל וההיגיון. המשפטים הן מצוות הגיוניות שהשכל מחייב את קיומן. וכמודגש בדברי חז"ל, שישנן

ביאור הערות הרבי

הערת הרבי אות ו

בפנים נתבאר, שכיון שבמענה לבן־חכם אנו עונים לו מהי מעלתן של המצוות, זאת אומרת ששאלתו לא הייתה מה הן המצוות, אלא – מהי מעלתן. על כך מוסיף הרבי בהערה:

ולהעיר, שמהמשך הענין בהגדה "ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח בו" – משמע שהשאלה מה העדות גו' היא (גם) מה הם דיני והלכות הפסח.

אמנם המענה שנאמר בפסוק הוא שהמצוות הן לטוב לנו ויש בהן מעלה. אבל בהגדה המענה הוא מה הן הלכות הפסח. ולפי זה נראה ששאלתו אינה על כללות עניין המצוות – מהי מעלתן, אלא בשאלתו הוא בסך־הכול רוצה לדעת את פרטי דיני המצוות.

אך ממשיך הרבי ואומר, שגם אם מההגדה נלמד על הפסוק ונפרש גם בדברי הכתוב שהשאלה היא מה הן המצוות ולא מהי מעלתן (שהרי שאלה זו קשה יותר ליחסה לבן־חכם, כמבואר בפנים), מכל מקום השאלה בפסוק תתפרש באופן כללי הרבה יותר מכפי שהשאלה מתפרשת בהגדה:

ולהעיר, שגם כשנפרש שכוונת הכתוב ב"מה העדות גו'" היא להמצוות ודיניהם – חילוק בין הפסוק להגדה. כי "העדות והחוקים והמשפטים" שבכתוב קאי על כל המצוות, ובהגדה "כהלכות הפסח".

גם אם נפרש בפסוק שהשאלה היא מה הן המצוות ודיניהם, עדיין ישנו הבדל בין הפסוק ובין ההגדה. בכתוב השאלה היא על כל המצוות – עדות, חוקים ומשפטים של התורה כולה, ואילו בהגדה מדובר אודות הדינים של חג הפסח, כפי שעולה ממה שנאמר שם – "ואף אתה אמור לו כהלכות הפסח".

וכיוון שבכל אופן ישנו הבדל בתוכן השאלה והמענה בין הפסוק לבין ההגדה – שבהגדה, הנאמרת בליל חג הפסח והיא שייכת באופן מיוחד לעניינו של לילה זה, השאלה ממוקדת בפרטי דיני הפסח, ואילו בפסוק השאלה עוסקת בכלל מצוות התורה, מסתבר לומר שישנו גם הבדל בתוכן השאלה: בהגדה הבן־חכם טרוד בענייני הפסח ובשאלתו הוא מבקש לדעת את דיני לילה זה, ואילו בפסוק השאלה היא כללית יותר: הוא מבקש להבין את עניינין של המצוות כולן – מהי מעלתן,

הערת הרבי אות טז

בפנים נתבאר, שבמצוות שלאחר מתן-תורה המעשה הוא העיקר והכוונה הרוחנית אינה מעכבת. על כך מעיר הרבי:

להעיר שבמצות אכילת מצה, גם הכוונה דלצאת ידי חובתו אינה מעכבת – שו"ע אדמו"ר הזקן או"ח הלכות פסח סימן תע"ה סעיף כח. וש"נ.

ביאור הדברים: המושג כוונה כולל שני דברים: (א) כוונת הלב במוכן זה של התבוננות והתעוררות הלב בתוכנה ועניינה של המצווה. (ב) כוונת המחשבה לצאת ידי חובה על-ידי העשייה. הדיון כאן אודות היחס בין המעשה לכוונה עוסק בעניין הראשון – בכוונת הלב והתבוננות בתוכן המצווה; אולם בנוגע לכוונה השנייה – לצאת ידי חובה, קיימא לן ש"מצוות צריכות כוונה" (ראה סימן תעה שם), ובוודאי שיש צורך בכוונה זו.

אמנם בנוגע לאכילת מצה, אפילו כוונה זו של לצאת ידי חובה באכילת המצה אינה מעכבת, וכנפסק בשו"ע אדמו"ר הזקן הלכות מצה, ובפוסקים שנשמנו שם.

ונמצא, שעניין זה שהעיקר הוא המעשה, מודגש באופן מיוחד במצוות אכילת מצה, שבה אפילו הכוונה הבסיסית לצאת ידי חובה אינה מעכבת.

כפי שנראה מתוכן המענה הבא מיד אחרי השאלה, כמבואר בפנים.

הערת הרבי אות יב

בפנים הובאה השאלה הנשאלת במאמרי חסידות, מדוע נוקט הבן-יחכם בלשון "אתכם". על כך מעיר הרבי:

בדעת זקנים שם: "והא דקאמר אתכם, לפי שעדיין לא נולד באותה שעה". ועל דרך זה במחזור ויטרי שם "אתכם" . . אתם שיצאתם ממצרים".

ולפי דרכם, השאלה על הלשון "אתכם" אינה מתחילה. אך אף-על-פי-כן בדרושי חסידות ישנה שקו"ט בשאלה זו מדוע נוקט "אתכם" כדלקמן:

ויש לומר, שהדיוק בהדרושים הוא ד"כי ישאלך בנך" קאי גם על בנך שבכל הדורות (שגם אביו לא היה ביציאת מצרים).

אמנם ביחס לדור הראשון, ייתכן לתרץ ולומר שהבן נוקט בלשון "אתכם" משום שאביו היה מיוצאי מצרים והוא לא. אבל ביחס לדורות הבאים – אין שום משמעות לתיבת "אתכם", ומוטב היה לומר "אותנו", או לא להוסיף דבר מעבר ל"אשר צוה ה' אלקינו", כמבואר בפנים.

(1) ולהעיר מדברי רש"י על הפסוק "כי ישאלך בנך מחר": "יש מחר שהוא אחר זמן".

עיונים

א

והתשובה " (ואמרת לבנך) עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו הוי' ממצרים גו' ויצונו הוי' לעשות את כל החוקים האלה גו' " היא, הגלות מצרים ויציאת מצרים היו הכנה למתן-תורה, ובמתן-תורה ניתן הכח שעל-ידי מצוות מעשיות . . ימשיכו המשכות למעלה מהמשכות שהמשיכו האבות . . עד להמשכת העצמות (פרק א).

כל פועלי און. שעל-ידי שהרע עושה פעולות רעות הוא כלה ונאבד כמ"ש חצי אכלה וגו' חיצו כלים כו'. וכמשל עלוקה שכאשר מוצצת דם האדם מיד מתה. וכאשר נזדככו ישראל, נזדכך גם כן העולם וגשמיותו וחומריותו כי כל העולם תלוי בישראל וכמ"ש גם את העולם נתן בלבם. ואזי נתבררו גם כן מצוות מעשיות להיות נק' בשם מצות, שבהם ועל-ידם תהיינה המשכת אור-אין-סוף ב"ה".

והיינו שקושי השעבוד בגלות הוא עצמו הכנה עבור נפשות ישראל והעולם לקבלת הגילוי העצום שבמצוות שניתנו בסיני.

(ובהמשך העניין שם: "וכמו שהיה מצרים כור הברזל להיות על-ידי זה מתן-תורה, כך גלות אדום הוא כור הברזל להיות על-ידי זה ימות המשיח. שהרי המצוות אינן בטלות לימות המשיח לכולי

מפשט לשון הכתובים נראה, שהתיבות "עבדים היינו לפרעה במצרים" הן כהקדמה לגוף המענה: "ויצונו הוי' לעשות" בשעת מתן-תורה. אך מלשון הרבי במאמר כאן נראה, שגם הגלות במצרים וגם הגאולה ממנה הן הכנה למתן-תורה והן קשורות למהות הגילוי שנתגלה בו'.

וכמבואר בתורה-אור², שגלות מצרים נקראת בכתובי³ "כור הברזל" על שם ש"מצרים כור הברזל שזיכך את ישראל על-ידי קושי השעבוד בחומר ובלבנים להיות נפרד הרע מן הטוב ויתפרדו

(1) ועל-פי זה יובן מדוע מאריך הכתוב ומספר על הגלות במצרים, כיוון שגם הגלות והיציאה ממנה שייכות לגילוי הנעלה של מתן-תורה כדלקמן.

(2) עד, א.

(3) ואתחנן ד, כ.

...דהנה מפני החשך וההעלם דמצרים שהיה בבחינת הסתר ביותר . . נעשה הצעקה שלהם, ויצעקו בני־ישראל אל ה' ותעל שועתם אל האלקים כו', ונמשך מלמעלה לשבור קליפת מצרים עליידי אותות ומופתים בעשר מכות שהכה אותם הקב"ה, דהמשכה זו הוא ממדריגה גבוה ונעלית ביותר. וזהו שכתוב ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה היינו בבחינת תוקף ההתגלות . . ועליידי שבירת הקליפה דמצרים, יצא האור הגנוז . . והיה גילוי אור הפנים לנשמות ישראל כמ"ש יאר ה' פניו אליך במתן־תורה דפנים בפנים דבר ה' עמכם כו'. וכל זה זכו עליידי יציאת מצרים שנמשך מבחינת עצמות אין־סוף לשבור את החשך דמצרים ועליידי זה זכו לתורה ומצוות בעולם־הזה בגשמיות דוקא שעליידי זה יהיה המשכת העצמות . . (ד)ביציאת מצרים היה היציאה מכל המצרים וגבולים ונמשך בחינת עצמות בתורה ומצוות ועליידי זה דוקא נמשך אמיתית התורה ומצוות למטה כו'. וזהו התשובה על שאלת הבן חכם".

(ובהמשך העניין שם בספר המאמרים ת"ש: "וכן הוא בגלות האחרון דברישא חשוכא בגלות מר ר"ל והדר נהורא בביאת המשיח שיתגלו טעמי תורה").

עלמא והמצות יזדככו יותר בבחינת פנימיות וכמ"ש ומלאה הארץ דעה. וכן בפרט כל אדם היסורים שלו לזכך מצותיו אשר יעשה אותם האדם שיהיו מתוקנים להיות עולה ונכלל באור־אין־סוף ב"ה").

ובנוסף לכך, גם היציאה ממצרים היא הכנה והתחלה של הגילוי העליון של מתן־תורה. וכפי שנתבאר בספר המאמרים עטר"ת עמ' שנו ואילך (וכן בספר המאמרים ת"ש עמ' 53 ואילך), וז"ל:

"על זה הוא התשובה עבדים היינו לפרעה במצרים, ופרעה הקריב, שזה היה הכנה למתן־תורה שנתנו לנו התורה ומצוות בגשמיות שעליידי מצוות מעשיות דוקא ממשיכים בחינת עצמות אין־סוף ושיהיה גילוי למטה דוקא . . והענין הוא, שהנה אמרו רז"ל . . מאי טעמא עיזי מסגי ברישא והדר אימרי . . כברייתו של עולם ברישא חשוכא והדר נהורא . . דנתאוה הקב"ה להיות דירה בתחתונים שיהיה גילוי אור־אין־סוף למטה והוא עליידי נשמות ישראל . . אמנם בכדי שיהיה הפנימיות, צריך להיות תחלה בחינת אחוריים וחיצוניות והוא פרעה אותיות הערף, דקליפה קדמה לפרי . . וזהו גם כן גלות מצרים שהוא בחינת העלם וחשך, והדר נהורא היא התורה שהיא בחינת אור.